

Marjana Kobe
Ljubljana

TRAGIČNO IN MORALNOVZGOJNA FUNKCIJA LITERARNIH BESEDIL ZA MLADINO V 19. STOLETJU

V 19. stoletju izstopa v mladinski književnosti na Slovenskem vzorec literarnega besedila, ki z otroškim glavnim literarnim likom in s tematizacijo otroškega vsakdanjega življenja v največji možni meri izpričuje svojo intencionalnost, se pravi namembnost otroški ciljni skupini.¹

Ta literarni vzorec – naj gre za pesem, kratko zgodbo ali igro – funkcionira poudarjeno moralnovzgojno, in sicer na tri načine: bodisi kot moralni zgled bodisi kot moralno svarilo, ali pa gre za kombinacijo moralnega zgleda in svarila v istem besedilu. V prvi različici, se pravi v moralnem zgledu, je otroški glavni literarni lik nosilec kreposti in vrstniškemu bralcu zgled za posnemanje; v drugi različici, se pravi v moralnem svarilu, je otroški glavni literarni lik nosilec nenravne drže in zato vrstniškemu bralcu moralno svarilo; v tretji različici, v kateri gre za kombinacijo moralnega zgleda in svarila v istem literarnem besedilu, dva otroška lika praviloma utelešata pozitivno nravno držo in njeno nasprotje kot moralni vzor in svarilo vrstniškemu bralcu.²

Ta tip fikcionalnega besedila se je z vsemi tremi različicami na Slovenskem utrdil po zaslugi dveh literarnih matric, ki sta iz evropskega literarnega prostora stopili na naša tla prek nemškega jezikovnega območja: prva matrica se je na Slovenskem pojavila že v 18. stoletju, druga pa v 19. stoletju. Prva matrica je nemški razsvetljenski literarni vzorec iz 18. stoletja; druga matrica je bidermajerska desekularizirana varianta razsvetljenskega vzorca, kakršno je v mladinski književnosti na Nemškem in Avstrijskem v prvi polovici 19. stoletja uveljavil (predvsem) Chr. Schmid.³

Nemški razsvetljenski vzorec se je s prevodi nemških predlog, pesemskih in proznih, pojavil na Slovenskem v zadnjih treh desetletjih 18. stoletja po zaslugi terezijanske reforme osnovnega šolstva in z njo povezane sekularizacije moralnega poduka otrok: prevode zgledov tega vzorca najdemo v najstarejših ohranjenih

¹ Razprava se opira na izsledke doktorske disertacije M. Kobe: *Mladinsko slovstvo na Slovenskem od njegovih začetkov do srede 19. stoletja. Vedež in začetki umetnega mladinskega slovstva s posvetno vsebino*. Univerza v Ljubljani 1992. Prim. tudi M. Kobe: *Začetki posvetnega mladinskega slovstva na Slovenskem*. – Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 4, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, Ljubljana 1994, 15–27.

² Prav tam.

³ Prav tam.

nemško-slovenskih in samo slovenskih abecednikih in berilih. Še utrdil pa se je nemški razsvetljenski vzorec v prvih treh desetletjih 19. stoletja, saj so prevodi in priredbe nemških pesemskih in proznih besedil tega vzorca obvladovali na Slovenskem posvetno berivo v učbeniških publikacijah kakor tudi v zunajšolskih t. i. premijskih knjižicah vse do tridesetih let 19. stoletja. V tridesetih letih 19. stoletja je po Slomškovi zaslugi za kontinuiteto istega literarnega vzorca moralnovzgojnega besedila z otroškim glavnim likom poskrbel prevodni repertoar Schmidove različice kratke zgodbe za otroke. Schmidova matrica, ta bidermajerska desekularizirana varianta razsvetljenskega vzorca, je na Slovenskem delovala produktivno vso drugo polovico 19. stoletja in še čez. Prvi rezultati njenega vpliva na izvirno slovensko besedno produkcijo za mladino pa so se pokazali v štiridesetih letih, saj je v almanahu *Drobtince* (1846–), predvsem pa v prvem slovenskem mladinskem časopisu *Vedež* (1848–1850) spodbudila prve poskuse izvirne slovenske pesemske in prozne produkcije po tem vzorcu. Tako smemo ugotoviti, da se je v štiridesetih letih 19. stoletja na linijo dotlej zgolj prevedenega repertoarja moralnovzgojnih pesemskih in proznih besedil z otroškim glavnim likom priključila izvirna slovenska pesemska in prozna produkcija, sledeča Schmidovi recepciji reprezentativnega nemškega razsvetljenskega modela.⁴ Prve igre za otroke – prevedene in izvirne slovenske – prav tako navezujoče na Schmidovo recepcijo razsvetljenskega vzorca igre za otroke iz 18. stoletja, so se pojavile šele v sedemdesetih letih 19. stoletja v drugem slovenskem mladinskem časopisu *Vertec*.⁵

Schmidova matrica je od nemškega razsvetljenskega vzorca iz 19. stoletja obenem s tipološkimi, strukturnimi, morfološkimi in motivno-tematskimi značilnostmi prevzela tudi njegova idejna izhodišča.⁶ In prav ta idejna izhodišča so vredna naše natančnejše osvetlitve, saj so še kako relevantna v zvezi z našo temo, se pravi v zvezi s spraševanjem o kompatibilnosti oziroma nekompatibilnosti pojma »tragično«⁷ z moralnovzgojnim besedilom z otroškim glavnim likom, tem osrednjim literarnim vzorcem v mladinski književnosti 19. stoletja na Slovenskem.

Idejnim izhodiščem nemškega razsvetljenskega vzorca fikcionalnega besedila za otroke iz 18. stoletja je botrovala vzgojna doktrina filantropizma.⁷ Filantropizem je opozarjal, da je človek rezultat vzgoje, zato da je z vzgojo otroka treba pričeti že od majhnega, da se morebitne pregrehe ne bi zakoreninile v otroku ali celo razrasle v razvado, ki jo je kasneje težko odpraviti. Pravočasno je potrebno zatreti vsakršen negativen moralni nagib v otroku, zato je zanj samo koristno, da mu odrasli vzgojitelji začnejo čim prej krotiti in omejevati lastno voljo (samovoljo). Privzganje samoobvladovanja, ki da se odraža v otrokovi popolni podreditvi lastnih želja in poželenj volji odraslega vzgojitelja, naj bi imel za otroka ogromen pomen za vse življenje, kajti samo tisti, ki se je odpovedovanju privadil že v najzgodnejšem otroštvu, bo kasneje brez težav gospodar nad svojimi afekti in strastmi in bo dosegel trajen dušni mir, ki je predpogoj življenjske sreče (Glückseligkeit – eudaimonia). S tem ko se otrok od malega navaja na brezprizivno poslušnost in pokorščino (Gehorsamkeit) staršem in vzgojiteljem ter na njihovo brezpogojno

⁴ Prav tam.

⁵ I. Saksida: *Umeščenost mladinske dramatike v slovensko književnost*. Doktorska disertacija. – Univerza v Ljubljani 1995. Prim. predvsem pogl. *Zgodovina slovenske mladinske gledališke igre*.

⁶ Glej op. 1–4.

⁷ Prim. A. Pinloche: *Geschichte des Philanthropismus*. –Leipzig 1914.

avtoriteto, se uči krotiti svoje nagone in želje in bo kasneje njegovemu prebujenemu razumu nadzor nad strastmi bistveno olajšan. Toda filantropinistična teorija vzgoje priznava ob brezprizivni avtoriteti odraslih tudi drugo plat vzgojiteljevega odnosa do otrok: zaupnost, razumevanje, strpnost. Hkrati z uveljavljanjem svoje avtoritete, naj bi odrasli vzgojitelji stremeli tudi k zaupnemu, na strpnosti in razumevanju osnovanem odnosu do otroka. Glavna maxíma filantropinistične teorije vzgoje je bila, »dass man sich zur Empfänglichkeit der Kinder herablassen müsse« – spustiti se je potrebno na raven dovetnosti, dojemljivosti, ki jo zmore otrok. Z razumevajočo avtoriteto torej in izrabljajoč otrokov »gon po posnemanju«, naj vzgojitelj navaja otroke na nravno držo, saj na stopnji otroštva še ni mogoče računati na razviti razum in s tem na resnično nravno ravnanje. Otrok je sposoben samo posnemati vzorce: »gon po posnemanju« je otroku imanenten. Ker je otrok sposoben posnemati zgled, bódi odrasli vzgojitelj otroku živ zgled nrnavega vedenja. Vzgojna moč zgleada se zdi filantropinistom neprecenljiva.

Tako je vzgojna teorija filantropinizma v zadnji tretjini 18. stoletja odprla na Nemškem vrata fiktionalni besedni tvornosti za mladino, ko je propagirala metodo zgleada – die Exempelmethode – in ob živem zgledu staršev/vzgojiteljev opozarjala na učinkovitost fiktionalnih besedil (pesmi, pripovedi, iger), vendar takih, ki so sicer »izmišljene« (erdichtet), vendar verjetne (glaubhaft), potemtakem brez iracionalnih, čudežnih prvin.

V zvezi z moralnovzgojno učinkovitostjo fiktionalnih besedil na način moralnega zgleada ali svarila, je filantropinistična vzgojna doktrina opozarjala na kategorijo »kratkočasnosti«: poudarjala je, da moralnovzgojno besedilo na način zgleada (ali svarila) vzgojno učinkovito funkcionira tudi zato, ker pesem, pripoved, igra pomeni otroku vir kratkočasja, zabave, oddiha, doživljajskega užitka. Opozoriti kaže, da je kategoriji »kratkočasnosti« pedagoško težo v nemškem jezikovnem prostoru prva priborila vzgojna doktrina filantropinizma: vsaj na teoretični ravni je uravnovesila kategoriji »podučnosti« in »kratkočasnosti«, pač v duhu maxíme »spustiti se na raven dojemljivosti otroka«. V duhu te maxíme je filantropinistična pedagoška misel tudi vztrajala, naj fiktionalni teksti, če naj funkcionirajo na način moralnega zgleada ali svarila, izhajajo iz izkušenskega sveta otrok, tematizirajo naj otroški vsakdanjik. Zato naj bodo otroci glavni literarni liki v zgodbah, pesmih, igrah – in tako najprepričljivejši moralni zgled (ali svarilo) vrstniškemu bralcem.

Ti nazori izhajajo iz filantropinističnih pogledov na moralno vzgojo, ki naj bi v otroštvu obravnavala le tiste kreposti in pregrehe, ki zadevajo otroško nravno držo. To filantropinistično načelo je v nemški mladinski književnosti 18. stoletja sprožilo razmah pesmi, pripovedi in iger z otroškimi glavnimi liki – torej prav razsvetljski vzorec, ki ga na tem mestu obravnavamo – in obenem tudi utrdilo značilni topos glavnega otroškega literarnega lika: ta je projekcija odraslih vzgojnih želja in hotenj. Kadar je otroški literarni lik vzor kreposti, pač po filantropinističnem nrnavnem katalogu za otroke (Tugendkatalog für Kinder), naj bi vrstniškemu bralcu bil identifikacijski objekt in mu pomenil vzor za posnemanje; analogno se ob liku vzornega otroka pojavi tudi njegovo nasprotje – spet v funkciji zgleada, tokrat svarilnega.⁸

Ista idejna izhodišča filantropinistične teorije vzgoje botrujejo v nemškem razsvetljskem vzorcu tudi liku odraslega vzgojitelja: kadar se le-ta pojavi v bese-

⁸ Glej op. 1–4.

dilu kot oče, mati, učitelj, funkcionira kot brezprizivna нравna avtoriteta, obenem pa ostaja »der Kinderfreund«, prijatelj otrok, ko posebejla filantropinistično razumevajočo in zaupno držo do glavnega otroškega lika.⁹

Vrline in pregrehe, ki jih prek glavnih otroških literarnih likov tematizira nemški razsvetljski vzorec, se zvesto držijo Tugendkataloga za otroke, kakršnega je kot otrokom dostopnega in zanje koristnega afirmirala filantropinistična teorija vzgoje. Tako je v nemškem razsvetljskem vzorcu iz 18. stoletja, sledeč filantropinističnemu Tugendkatalogu za otroke, kot temeljna otroška vrлина praviloma tematizirana brezpogojna poslušnost in pokorščina staršem/vzgojiteljem, nadalje pridnost in delavnost, ustrežljivost in prilagodljivost, hvaležnost, velikodušnost, sestrska in bratovska ljubezen, usmiljenje do sočloveka in do živali, skromnost, sramežljivost, prijateljstvo. Med tematiziranimi pregrehami je – po analogiji – na prvem mestu nepokorščina staršem/vzgojiteljem, nadalje samovolja in trma, lenoba, bojazljivost, lažnivost, nečimrnost, krutost, ki se kaže zlasti kot mučenje živali, veseljaštvo in postopaštvo, vraževernost ter vsakršne neprimerne igre, zlasti igre za denar. Razumljivo torej, da je – sledeč idejnim izhodiščem filantropinistične teorije vzgoje – lik vzornega otroka v pesmih, zgodbah, igrāh po nemškem razsvetljskem vzorcu iz 18. stoletja kot projekcija vzgojnih želja in hotenj odraslih praviloma ljubeče pokoren staršem in drugim odraslim vzgojiteljem. Kot projekcija odraslih vzgojnih želja in hotenj je pozitivni otroški literarni lik ozavešen o potrebnosti in koristnosti vzgojnega vodstva odraslih, samokritično je sposoben reflektirati svojo moralno držo in pripravljen priznati vsakršno napako, storjeno v otroški neizkušeni: vsak hip se je pripravljen poboljšati v ljubeči pokorščini odraslim. Ljubečo pokorščino in poslušnost staršem/vzgojiteljem poudarjajo tudi literarna besedila, ki kot osrednjo problematizirajo kako drugo otroško krepost: pokorščino staršem poudarjajo ta besedila kot osnovo, iz katere izhajajo vse druge pozitivne нравne lastnosti glavnega otroškega literarnega lika.¹⁰ To z drugimi besedami povedano pomeni, da že idejno izhodišče, katerega rezultat so besedila nemškega razsvetljskega vzorca – ta hip mislimo na zgled za posnemanje – onemogoča otroškemu liku, da bi se znašel v položaju, ki bi ga bilo mogoče razbirati kot tragičnega.

Če v zgledu za posnemanje ni možna tragična situacija, ni možnosti za kakršneoli prvine tragičnega – kaj pa svarilen zgled?

V nemškem razsvetljskem vzorcu moralnega svarila (na način pesmi, pripovedi, igre) nastopa otroški literarni lik, ki mu negativno нравno držo določajo pregrehe, ki so kontrastne vrlinam iz filantropinističnega Tugendkataloga za otroke: tako je negativen otroški lik v svarilnem zgledu praviloma nepokoren staršem in drugim odraslim vzgojiteljem, neubogljiv, trmast in samovoljen, len, nemaren, krut, kar se največkrat kaže v mučenju živali, zlasti ptic, vraževeren je, igra se neprimerne in nedovoljene igre.¹¹

Na tem mestu se bo opcija naše razprave zožila na natančnejšo obravnavo proznega besedila, da ne bi prekoračila dogovorjenega obsega. Zanimala nas bo kratka zgodba z otroškim glavnim likom, ki funkcionira na način moralnega svarila vrstniškemu bralcu. Ta tip moralne zglede zgodbe je imel že v nemškem raz-

⁹ Glej op. 1–4.

¹⁰ Glej op. 1–4.

¹¹ Glej op. 1–4.

svetljskem vzorcu iz 18. stoletja poudarjen status in je poznal tri različice dogajalne sheme:

1. negativen otroški lik ne sprevidi svoje nenravne drže in propade;
2. negativen otroški lik sprevidi svojo negativno nravno držo, toda prepozno;
3. negativen otroški lik pravočasno sprevidi svojo negativno nravno držo in se poboljša: v takem primeru svarilen zgled preide v zgled za posnemanje.¹²

Primere vseh treh različic dogajalne sheme najdemo že v 18. in v začetku 19. stoletja tudi na Slovenskem, in sicer v prevodnem repertoarju primerov nemškega razsvetljskega vzorca. Najpogostejši so primeri prve različice dogajalne sheme: teksti tega tipa so v zvezi z vprašanjem o tragičnem ta hip najaktualnejši tudi za nas, nenazadnje gre v njih za propad, za življenjsko katastrofo glavnega otroškega lika.

Tako v številnih zgodbah iz dvojezičnega berila *Kleine Erzählungen/Majhine perpovedvanja* (1809) negativne otroške literarne like zaradi nenravne drže doleti propad, življenjska katastrofa: v enem izmed svarilnih zgledov deček Andrejček zaradi neposlušnosti in nepokorščine staršem utone v vaškem vodnjaku; v drugem dečka Miklavžka doleti grozovita smrt, ker je mučil živali – njegov konec je v slogu razsvetljskega verizma drastično prikazan vrstniškemu bralcu: »oči so mu debelu vun stale, jezik mu je vun molel inu čeva so mu iz trebuha mahale.«¹³

Ali je mogoče iskati prvine tragičnega v otroškem liku, ki propade, ki ga doleti grozovita smrt? Odgovor je negativen. Negativen zato – tako je sporočilo tekstov mlademu bralcu – ker je otroški literarni lik svojo katastrofo, svoj propad izzval z negativno nravno držo: smrt in vse predsmrtne fizične in psihične muke so ga doletele kot **zaslužena kazen** za nenravno držo, v naših dveh primerih za neposlušnost in nepokorščino staršem (prva zgodba) oz. za kruto mučenje živali (druga zgodba). Tako nepokorščina staršem kot mučenje živali sta temeljni pregrehi iz filantropinističnega nravnega kataloga za otroke.

Z drugimi besedami povedano: v obeh navedenih primerih je otroški literarni lik propadel zaradi nesreče, **ki jo je zakrivil sam**. Tragično pa je, če povzamemo Aristotela po Kmeclovem navedku,¹⁴ kadar zadene junaka nesreča, **ne da bi jo zakrivil sam**, to je, če ta nesreča **ni kazen za njegov greh**. Andrejčkova in Matevžkova življenjska katastrofa pa je prikazana kot **zaslužena kazen** za njuni pregrehi.

V nemškem razsvetljskem vzorcu moralnega svarila, ki se konča s propadom, s katastrofo glavnega otroškega lika, svojo nesrečo otroški lik zmerom povzroči sam. Tako tudi ta tip teksta ne omogoča prvin tragičnega: ni mogoče govoriti o tragičnih potezah značaja otroškega lika, ni mogoče razbirati tragičnega doživetja, tragične dileme junaka, ni sledu o tragični perspektivi ipd. Skratka, ni mogoče govoriti o tragični zgodbi – govoriti je mogoče o **žalostni zgodbi**. Tako ni naključje, da sredi 19. stoletja prvi slovenski časopis za mladino *Vedež* (1848–1850) podnaslavlja moralnovzgojne zgodbe na način svarilnega zgleada s terminom »**žalostna zgodba**«, sledeč formulaciji »**traurige Begebenheit**«, ki jo najdemo kot podnaslov

¹² Diss. M. Kobe, poglavje »Izmišljena zgodba« iz *sočasnega vsakdanjega življenja – Zgodba z otroškim glavnim likom*.

¹³ J. Debevec, prev.: *Kleine Erzählungen. – Majhine perpovedovanja*. – v Ljubli 1890. Zgodbi št. 18 in št. 77.

¹⁴ M. Kmecl: *Mala literarna teorija*. Ljubljana 1976, str. 215.

k istemu tipu proznih besedil v sočasnih mladinskih časopisih na Nemškem in Avstrijskem.¹⁵

Žalostna zgodba – ne pa tragična – je svarilen zgled tudi takrat, kadar se nesreča, ki jo je zakrivil otroški lik sam, ne konča s smrtjo le-tega, naj gre za primere iste različice dogajalne sheme ali pa za tisto različico dogajalne sheme, po kateri se otroški lik, ki je najprej nravno spodrsnil, zave svoje napake, vendar prepozno. Slovenski prevodni repertoar nemškega razsvetljskega vzorca iz 18. stoletja prinaša številne primere te različice dogajalne sheme v tipu svarilnega zgleda. Tipičen primer je npr. zgodba o Urški, ki se prepozno kesa, ker ji je zrasla grba, ker je (kljub materinim opominom) pestovala bratca samo na eni roki; podobno se v neki drugi zgodbi deček Krištof, prepozno sramuje nezgledne drža, saj ga učitelj za nemir, ki ga je bil deček povzročal v razredu, kaznoval z oslovsko klopjo.¹⁶

V nemškem razsvetljskem vzorcu moralne zglede zgodbe iz 18. stoletja zaradi idejnih izhodišč, ki so mu botrovala, potemtakem ni mogoče govoriti o pojmu »tragičnega«, marveč le o pojmu »žalostnega«, in še to samo v svarilnem zgledu.

Kaj pa Schmidova bidermajerska desekularizirana varianta in pojem »tragičnega«? V njej, precizneje, v njeni varianti svarilnega zgleda, smo lahko s še manj upanja na sledi prvinam tragičnega. Kako to?

Ko Schmid v svoji različici moralne zglede zgodbe za otroke¹⁷ prevzema vse tri tipe iz 18. stoletja: zgled za posnemanje, svarilen zgled ter kombinacijo moralnega zgleda in moralnega svarila v istem literarnem besedilu, daje poudarek prav tipu moralnega svarila. V kratki svarilni zgodbi ohranja vse tri različice dogajalne sheme, ki jih je bil izoblikoval prvotni nemški razsvetljski vzorec iz 18. stoletja. Med prevzetimi dogajalnimi shemami je Schmidu najljubša prva, se pravi tista, po kateri otroški lik med potekom dogajanja ne spregleda svoje nenravne drža in je kaznovan, pogosto s katastrofo, s smrtjo. To izpričujejo Schmidove *Lehrreiche kleine Erzählungen* (1824/1827) v dveh delih, ki sta v slovenskih prevodih Slomškovih bogoslovcev sicer dobila samovoljno predrugačena naslova: prvi del ima naslov *Prijetne perpovedi za otroke* (1832), drugi del pa *Kratkočasne pravljice otrokam v' podvučenje* (1835).

V primerjavi s prvotnim nemškim razsvetljskim vzorcem iz 18. stoletja, katerega prevzema, izpričuje Schmidova bidermajerska desekularizirana varianta ob moralnovzgojni tudi močno verskovzgojno funkcijo: tako je nravnemu katalogu za otroke iz 18. stoletja, ki ga Schmid zvesto prevzema in tematizira v svojih zgodbah, vključno s poglobitveno razsvetljsko otroško vrlino – ljubečo pokorščino staršem in drugim odraslim vzgojiteljem – pridružena otroška pobožnost kot značilna prvina vsakršne zglede nraвне drža; in obratno: nemoralna drža otroškega literarnega lika praviloma rezultira tudi iz nepobožnosti. Poudarjena verskovzgojna funkcija je specifični razpoznavni znak Schmidove matrice.

Schmid, ta »katoliški razsvetljenec«, kot ga precizno označuje A. B. Baumgärtner,¹⁸ je bil v Sailerjevem duhu prepričan o centralni vlogi religije pri vzgoji

¹⁵ Diss. M. Kobe, str. 171.

¹⁶ J. Debevec: *Kleine Erzählungen*. – *Majhine perpovedvanja*. V' Lublani 1809, Zgodbi št. 5. in št. 22.

¹⁷ Diss. M. Kobe, str. 241–260, poglavje: *Vzorec Chr. Schmida*.

¹⁸ A. B. Baumgärtner: *Gibt es eine Geschichtsschreibung der deutschen Jugendliteratur?* V: *Jugendliteraturforschung international*. Frankfurter Kolloquium 1969, str. 81.

mladine. To idejno izhodišče se v njegovem berilu *Lehrreiche kleine Erzählungen* odraža kot proces, ki ga W. Pape označuje kot desekularizacijo nemške razsvetljenske moralčne zgledne zgodbe za otroke iz 18. stoletja.¹⁹ Z ugotavljanjem desekularizacije, ki da se je v nemškem jezikovnem prostoru najbolj razvidno realizirala prav s Schmidovim vzorcem, se W. Pape pridružuje sodbi Sengleja, da je Schmid s svojo besedno tvornostjo za mladino tipičen predstavnik restavracijskega časa bidermajerja: Sengle uveljavlja izraz »Kinderbiedermeier«. Ta da je v obilni meri revitaliziral literarne vzorce iz obdobja razsvetljenstva na ta način, da jih je desekulariziral, se pravi, da je njihovo sporočilo uskladal s katoliškim dekalogom.²⁰ Tako dobi razsvetljensko razumljena kategorija moralne pregrehe, ki jo zakrivi otroški literarni lik v tipu svarilnega zgleда s Schmidovo katoliško pojmovano versko-zvožno korekcijo še potencirano težo: težo zaresnega in brezprizivnega **greha**.

V Schmidovi različici svarilne zgodbe za otroke je nespregledljivo dvojje: prvič, da otroški literarni lik npravno praviloma zdrzne **tudi** zaradi nepobožnosti, in drugič, da zaslužen kazni za nesrečo, ki si jo je otroški lik povzročil sam, uravnava božja previdnost. Drugače povedano: odrešenje grešnega otroškega lika ni odvisno od njega samega, marveč od milosti božje. Tipičen primer procesa desekularizacije prvotnega razsvetljenskega vzorca, ki povsem onemogoča pojav tragičnega, in obenem primer vztrajanja v tradiciji prvotnega razsvetljenskega vzorca je Schmidov svarilni zgleđ *Ptičje gnezdo*:²¹ Otroška pregreha, ki jo v razsvetljenski tradiciji zgodba šiba, je mučenje ptic; npravna deviacija otroškega lika v odnosu do živali je zvesto po razsvetljenskem Tugendkatalogu za otroke utemeljena z otrokovo nepokorščino staršem. Pregreha otroškega lika je tudi kaznovana na tradicionalen način – s smrtjo: razsrjena ptičja starša maščujeta ubitega mladiča tako, da izključeta oči deškemu liku, ki mu je bilo v zabavo loviti ptice in jim iztikati oči. Tekst na način, znan iz prvotnega razsvetljenskega vzorca iz 18. stoletja, nakazuje, da rezultira pregreha otroškega literarnega lika iz njegove nepokorščine staršem. Obenem pa je ta otrokova pregreha – v duhu bidermajerske desekularizacije – utemeljevana z umanjkanjem pobožnosti, saj vrstniški bralec izve, da se otroški literarni lik na tihem norčuje iz materinih svaril, da ga bo za nenravno držo kaznoval Bog. Zgodbeno sporočilo želi poudariti, da se je v strahotni, a zasluženi kazni, ki sta jo za kruti odnos otroškega lika do živali izvršila ptičja starša, udejaniła Božja previdnost.

Navedeni primer Schmidovega vzorca proznega svarilnega zgleđa za otroke nas opozarja, da tudi pri tej različici ni sledu o kategoriji tragičnega, o tragičnem junaku, tragični perspektivi, tragični dilemi ipd. Zato prvin tragičnega pač ne moremo pričakovati v prvih poskusih izvirne slovenske prozne produkcije, saj se je le-ta vzorovala pri Schmidovi matrici, točneje, pri Schmidovi različici prvotnega nemškega razsvetljenskega vzorca iz 18. stoletja.

Dokaz, kako je kratka moralčna zgleđna zgodba za otroke v almanahu *Drobntince* (1846–), predvsem pa v prvem slovenskem mladinskem časopisu *Vedež* (1848–1850) prek Schmidove matrice prevzemala konvencijo in s tem idejno izhodišče nemškega razsvetljenskega vzorca iz 18. stoletja okrepljenega s Schmidovo versko-

¹⁹ W. Pape: *Das literarische Kinderbuch. Studien zur Entstehung und Typologie*. – Berlin, New York 1980, str. 78.

²⁰ F. Sengle: *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1815–1848*. – Stuttgart 1971–1980. Bd I, str. 157, 159–161.

²¹ Chr. Schmid: *Prijetne perповedi za otroke*, zgodba št. 37. Prim. diss. M. Kobe, str. 241–260.

vzgojno vnemo, je že navzočnost vseh treh tipov besedila: moralnega zgleда, moralnega svarila in kombinacije moralnega zgleда in svarila v istem proznem besedilu.²² Kot v prvotnem nemškem razsvetljskem vzorcu in pri Schmidu tudi v *Vedežu* izstopa svarilna zgodba; po šmidovsko poudarjeno je navzoča prva različica dogajalne sheme, se pravi tista, v kateri se otroški glavni literarni lik ne zave svoje negativne nravne drže in drastično propade: kajpak zaradi nesreče, ki jo je povzročil oz. **zakrivil sam**; tako je njegova nesreča **zaslužena kazen za njegovo pregreho**. Ne gre torej za **tragično**, kvečjemu za **žalostno** zgodbo, čeprav je drastična kazen, ki doleti glavni otroški literarni lik pogosto smrt.

Smrtna kazen doleti v kratki zgodbi Luke Svetca-Podgorskega *Ne muči žival!*²³ glavni otroški literarni lik zaradi mučenja živali, torej za pregreho, šibano že v prvotnem nemškem razsvetljskem modelu iz 18. stoletja in zatem v Schmidovi desekularizirani različici iz 19. stoletja: dvanajstletni Svetčev otroški lik Miha je tudi sicer nepokoren očetu, svojeglav in trmast, zato ni nič čudnega, da je tudi krut do živali. Doživi strašne telesne muke in smrt. V Kožuhovi svarilni zgodbi *Duh v mlaki*²⁴ umre devetletni Matevžek zaradi neubogljivosti in nepokorščine očetu: kljub očetovi prepovedi se gre otroški literarni lik igrat k vrstniku v pol ure oddaljeni kraj, ob povratku usodno zablodi in utone. Dečkova nepokorščina staršem sproži njegovo smrt in celo smrt njegove sestrice, ki ga gre iskat, zatem pa še smrt užaloščenega očeta! Skratka, katastrofa cele družine. Tretji primer: Glavni otroški literarni lik v Praprotnikovi zgodbi *Lukec in njegove bergle*²⁵ je nepokoren staršem in straši majhne otroke. Tako, kljub očetovim nenehnim opominom, nekoč do smrti prestraši bratca. Kazen za nravno pregreho je smrtna, pred tem glavni otroški lik Lukec zaradi silne psihične stiske celo znori!

V vseh treh navedenih primerih doživi vrstniški bralec propad otroškega glavnega literarnega lika, pred tem pa spremlja njegove strašne fizične muke, silne psihične stiske in celo norost! Pred očmi otroškega bralca propade celotna družina glavnega otroškega literarnega lika! Na videz idealne možnosti za razvoj prvin tragičnega. Res samo na videz. Idejno izhodišče, ki ga je temu vzorcu literarnega besedila v 18. stoletju v nemškem jezikovnem prostoru koncipiral filantropinizem in ki ga je v 19. stoletju specifično dopolnila še verskovzgojna intenca, nam tudi v zvezi s tovrstnimi izvornimi slovenskimi besedili ne dovoljuje govoriti o tragičnem, kvečjemu o žalostnem, o **žalostnih** zgodbah, o **žalostnih** dogodkih – »**traurige: Begebenheiten**« podnaslavljajo nemški mladinski časopisi *Vedeževega* časa kratke zgodbe za otroke tega tipa. Analogijo, kar zadeva idejno izhodišče in njegovo konkretizacijo v proznih besedilih, se dá potegniti ob glavnini slovenske izvirne prozne produkcije za otroke v drugi polovici 19. stoletja. To dejstvo potrjuje posvetno prozno berivo v oficialnih učbenikih druge polovice 19. stoletja in tudi v neoficialnih učbeniških pripomočkih oz. zunajšolskih publikacijah. Tipična primera slednjih sta npr. Praprotnikov *Darek pridni mladosti*²⁶ v šestdesetih letih in drugi slovenski mladinski časopis *Vrtec* od sedemdesetih let naprej.

²² Glej op. 12.

²³ *Vedež* I, 4. list, str. 25–27.

²⁴ *Vedež* II, 18. list 1. pol., str. 139–140.

²⁵ *Vedež* II, 15. list, str. 114–116.

²⁶ A. Praprotnik: *Darek pridni mladosti*. I–III. – Ljubljana 1861–1864.

Analogijo, kar zadeva idejno izhodišče in njegovo konkretizacijo v moralno- in verskovzgojnih besedilih, izpričuje tudi izvirna (izvirnejša) pesemska produkcija v 19. stoletju: Staničeve *Pesmi deklice, katera je v šolo hodila*²⁷ prek pesmi za otroke v almanahu *Drobtince* in prvem slovenskem mladinskem časopisu *Vedež*,²⁸ nadalje v učbeniških publikacijah, v Slomškovih pesmaricah in od sedemdesetih let naprej v drugem slovenskem mladinskem časopisu *Vrtec*. Schmidova matrica, točneje, Schmidova recepcija nemškega razsvetljskega vzorca moralnovzgojnega besedila – pesemskega in proznega – ostaja, s Schmidovim razsvetljskim sentimentalizmom vred, na Slovenskem konvencija do konca 19. stoletja in še čez.

Tudi igre za otroke, prevedene oz. prirejene po nemških predlogah in izvirne slovenske, ki se začnejo pojavljati od sedemdesetih let 19. stoletja naprej, razodevajo tradicijo Schmidove matrice moralnega zgloda ali svarila, ki ga v igrah uteleša otroški literarni lik.²⁹

Tako smemo ugotoviti, da zaradi specifičnih idejnih izhodišč, ki jih izpričuje glavna besedna tvornost za mladino v slovenskem jeziku v 19. stoletju – sprva samo prevodna, od štiridesetih let naprej ob prevodih in priredbah tudi izvirna slovenska – ni mogoče govoriti o **tragičnem**, marveč le o **žalostnem**. Ali z drugimi besedami povedano: pojem »**tragično**« je nekompatibilen z moralnovzgojno in verskovzgojno funkcijo osrednjega literarnega vzorca (pesemskega, proznega, igre) v mladinski književnosti na Slovenskem od prvih pojavov intencionalnih besedil za otroke v slovenskem jeziku v zadnji tretjini 18. stoletja do konca 19. stoletja. Izjema so *Otročje igre v pesencah*, ki jih je leta 1980 v *Vrtcu* objavil F. Levstik. Kot radikalni premik glede na idejna izhodišča in na njihovo realizacijo začenja ta cikel pesmi za otroke novo literarnozgodovinsko oz. tipološko zgodbo.

Summary

TRAGIC AND A MORAL-EDUCATIONAL FUNCTION IN CHILDREN'S LITERARY TEXTS IN THE 19TH CENTURY

The article treats the notion of tragic concerning the central literary pattern in children's literature in Slovenia of the 19th century: poetry, prose or drama with a child as a main character. The authoress proves that tragic is not compatible with the ideal starting-points of the pattern and with the moral-educational and religious function of such texts.

Prevod/Translated by: *Bojana Panevski*

²⁷ V. Stanič: *Pesem deklice, katera je v šolo hodila*. V: *Pesme za kmete ino mlade ljudi*. V' Gorici 1822, str. 29. Prim. diss. M. Kobe, str. 110–118.

²⁸ Prim. diss. M. Kobe, poglavje *Tradicija razsvetljskih vzorcev literarnih, polliterarnih in stvarnih sestavkov v Vedežu*.

²⁹ Prim. diss. I. Saksida *Umeščenost mladinske dramatike v slovensko književnost*, predvsem poglavje *Zgodovina slovenske mladinske gledališke igre*.